

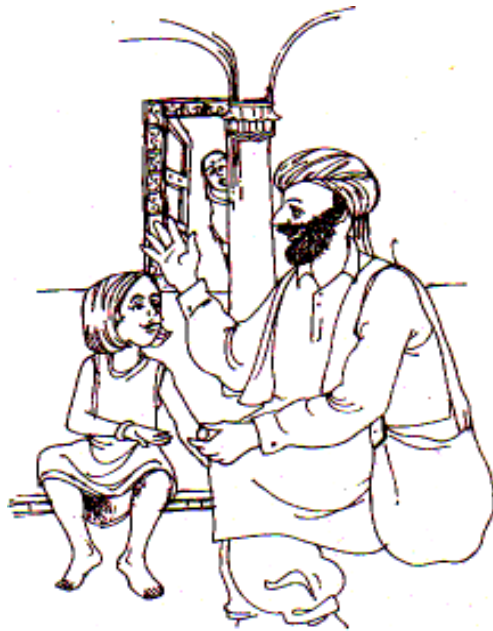
ਕਾਬੁਲੀ ਵਾਲਾ

ਰਵਿਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੈਗੋਰ

ਕਾਬੁਲੀਵਾਲਾ

ਰਵਿੰਦਰਨਾਥ ਟੈਗੋਰ

ਅਨੁਰਾਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼

© ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ।

ਕੀਮਤ — 10 ਰੁਪਏ

ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ - ਗਗਨ
ਟਾਈਟਲ ਕਵਰ ਅਤੇ ਰੇਖਾਚਿੱਤਰ — ਰਾਮਬਾਬੂ
ਪਹਿਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਐਡੀਸ਼ਨ — ਸਤੰਬਰ, 2013

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ
ਅਨੁਰਾਗ ਟਰੱਸਟ
ਡੀ-68, ਨਿਰਾਲਾਨਗਰ
ਲਖਨਊ - 226020

ਕਾਬੁਲੀਵਾਲਾ

ਮੇਰੀ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਛੋਟੀ ਧੀ ਮਿੰਨੀ ਬਿਨਾਂ ਬੋਲੇ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਦੁਨੀਆਂ 'ਤੇ ਜਨਮ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖਣ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲਾਇਆ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਜਿੰਨਾਂ ਸਮਾਂ ਜਾਗਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵੀ ਚੁੱਪ ਰਹਿ ਕੇ ਸਮਾਂ ਖਰਾਬ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਝਿੜਕ ਕੇ ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਤਰਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦਾ। ਚੱਪ-ਚਾਪ ਬੈਠੀ ਮਿੰਨੀ ਦੇਖਣ 'ਚ ਇੰਨੀ ਅਸਧਾਰਨ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਥੋਂ

ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਜਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕੁੱਝ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਚਲਦੀ ਹੈ।

ਸਵੇਰੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਸਤਾਰਵੇਂ ਕਾਂਡ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮਿੰਨੀ ਨੇ ਆਉਂਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਛੇੜ ਲਈ, “ਪਿਤਾ ਜੀ ਰਾਮਦਿਆਲ ਦਰਬਾਨ ਕਾਂ ਨੂੰ ਕਊਆ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ?”

ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਮੇਰੇ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਸੰਗ 'ਤੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ, “ਦੇਖੋ ਪਿਤਾ ਜੀ ਭੋਲਾ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਹਾਥੀ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਮੀਂਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਏ ਮੇਰੀ ਮਾਂ! ਭੋਲਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ

ਫਾਲਤੂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ? ਸਿਰਫ ਭਕਾਈ ਮਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਦਿਨ-ਰਾਤ ਭਕਾਈ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।”

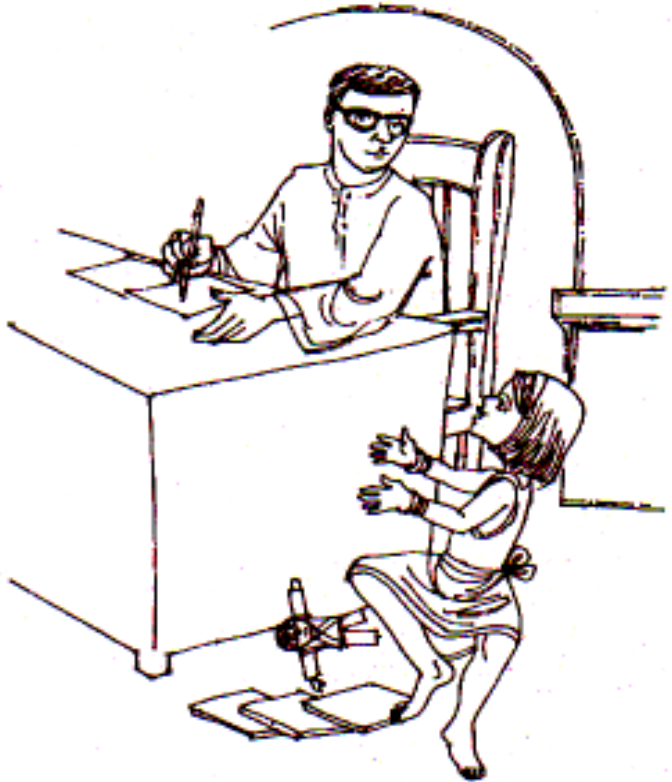
ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੇਰੀ ਹਾਂ-ਨਾ ਦੀ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਅਚਾਨਕ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਬੈਠੀ, “ਪਿਤਾ ਜੀ, ਮਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕੀ ਲਗਦੀ ਹੈ?”

ਮਨ-ਹੀ-ਮਨ ਕਿਹਾ, ‘ਸਾਲੀ’; ਉੱਤੋਂ ਕਿਹਾ, “ਮਿੰਨੀ, ਜਾ ਤੂੰ ਭੋਲੇ ਨਾਲ ਖੇਡ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੰਮ ਹੈ।”

ਉਹ ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਲਿਖਣ ਦੇ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਗੋਡਿਆਂ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ 'ਅੱਕੜ-ਬੱਕੜ' ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਖੇਡਣ ਲੱਗੀ। ਮੇਰੇ ਸਤਾਰਵੇਂ ਕਾਂਡ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੰਚਨਮਾਲਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਉੱਚੇ ਬੁਰਜ਼ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਵਗਦੀ ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮੇਰਾ ਕਮਰਾ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਮਿੰਨੀ 'ਅੱਕੜ-ਬੱਕੜ' ਦੀ ਖੇਡ ਛੱਡ ਕੇ ਰੌਸ਼ਨਦਾਨ ਵੱਲ ਭੱਜੀ ਤੇ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, "ਕਾਬੁਲੀਵਾਲਿਆ, ਓ ਕਾਬੁਲੀਵਾਲਿਆ!"

ਮੈਲੇ ਜਿਹੇ ਫਟੇ-ਪੁਰਾਣੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨੀਂ, ਸਿਰ 'ਤੇ ਪੱਗ ਬੰਨੀ, ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਝੋਲਾ ਟੰਗੀ, ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਅੰਗੂਰ ਦੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਗੁੱਛੇ ਲਈ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਕਾਬੁਲੀਵਾਲਾ ਸੜਕ 'ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ - ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰੀ ਧੀ-ਨਿਆਣੀ ਦੇ ਮਨ 'ਚ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਆਏ, ਕਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ 'ਚ ਬੁਲਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, 'ਬੱਸ ਹੁਣ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਝੋਲਾ ਲਈ ਇੱਕ ਮੁਸੀਬਤ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਸਤਾਰਵਾਂ ਕਾਂਡ ਹੁਣ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।'

ਪਰ, ਮਿੰਨੀ ਦੀ ਚੀਕ 'ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਕਾਬੁਲੀਵਾਲੇ ਨੇ ਹੱਸ ਕੇ ਮੂੰਹ ਘੁੰਮਾਇਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵੱਲ ਆਉਣ ਲੱਗਾ, ਤਦ ਹੀ ਉਹ ਝਪਟ ਕੇ ਅੰਦਰ ਭੱਜ ਗਈ - ਉਸਦਾ ਨਾਮ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਇਆ। ਉਸਦੇ ਮਨ 'ਚ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਝੋਲੀ ਅੰਦਰ ਲੱਭਣ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਵਰਗੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਜਿਉਂਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਬੱਚੇ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਧਰ ਕਾਬੁਲੀਵਾਲਾ ਆ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਮੈਨੂੰ ਨਮਸਤੇ ਕਰ ਕੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ - ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, 'ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੰਚਨਮਾਲਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ 'ਚ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਘਰ ਸੱਦ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਨਾ ਖ਼ੀਦਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ।

ਕੁੱਝ ਖ਼ੀਦਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੱਲਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਅਬਦੁਰ ਰਹਿਮਾਨ, ਰੂਸ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆਦਿ ਨੂੰ

ਲੈ ਕੇ ਸਰਹੱਦੀ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਨੀਤੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਗੱਲਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ।

ਆਖਰ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਜਨਾਬ, ਤੁਹਾਡੀ ਧੀ ਕਿੱਥੇ ਗਈ?”

ਮੈਂ ਮਿੰਨੀ ਦੇ ਡਰ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰ ਸੱਦ ਲਿਆ – ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਲਿਪਟ ਕੇ ਕਾਬੁਲੀਵਾਲੇ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਝੋਲੇ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ। ਕਾਬੁਲੀਵਾਲਾ ਉਸਨੂੰ ਝੋਲੇ 'ਚੋਂ ਕਿਸਮਿਸ਼, ਕਾਜੂ ਕੱਢ ਕੇ ਦੇਣ ਲੱਗਾ। ਪਰ ਉਹ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਰਾਜ਼ੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਹੋਰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਗੋਡਿਆਂ ਨਾਲ ਚਿੰਬੜ ਕੇ ਲੱਗ ਗਈ। ਪਹਿਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਹੋਈ।

ਕੁੱਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ, ਮੇਰੀ ਧੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਅਣਗਿਣਤ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਕਾਬੁਲੀਵਾਲਾ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੇ ਵਿੱਚ-ਵਿਚਾਲੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਸਹਿਮਤੀ ਵੀ ਮਿਲੀ-ਜੁਲੀ ਬੰਗਾਲੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਿੰਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਜਿਹਾ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਸ਼੍ਰੋਤਾ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ। ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਛੋਟੀ ਝੋਲੀ ਬਦਾਮ, ਕਿਸਮਿਸ਼ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਾਬੁਲੀਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਇਹਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਫਿਰ ਦੁਬਾਰਾ ਨਾ ਦੇਣਾ।” ਅਤੇ ਮੈਂ ਜੇਬ ਚੋਂ ਇੱਕ ਅਠਿਆਨੀ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਬਿਨਾਂ ਝਿਜਕ ਤੋਂ ਅਠਿਆਨੀ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲਈ।

ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਉਸ ਅਠਿਆਨੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੂਰਾ ਝਗੜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ।

ਮਿੰਨੀ ਦੀ ਮਾਂ ਚਿੱਟੀ ਚਮਕਦੀ ਹੋਈ ਗੋਲ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਮਿੰਨੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਰਹੀ ਸੀ, “ਤੈਨੂੰ ਅਠਿਆਨੀ ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲੀ?”

ਮਿੰਨੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ, “ਕਾਬੁਲੀਵਾਲੇ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।”

ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ, “ਤੂੰ ਕਾਬੁਲੀਵਾਲੇ ਤੋਂ ਅਠਿਆਨੀ ਲੈਣ ਕਿਉਂ ਗਈ

ਸੀ ?”

ਮਿੰਨੀ ਰੋਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬੋਲੀ, “ਮੈਂ ਮੰਗੀ ਥੋੜਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।”

ਮੈਂ ਆ ਕੇ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਸ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਮਿੰਨੀ ਦਾ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਲੈ ਗਿਆ।

ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ, ਕਾਬੁਲੀਵਾਲੇ ਨਾਲ ਮਿੰਨੀ ਦੀ ਇਹ ਦੂਜੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਵੇ, ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਉਸਨੇ ਅਕਸਰ ਰੋਜ਼ ਆ ਕੇ ਰਿਸ਼ਵਤ 'ਚ ਪਿਸਤਾ, ਬਦਾਮ ਦੇ ਕੇ ਮਿੰਨੀ ਦੇ ਕੋਮਲ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਜਗਾ ਬਣਾ ਲਈ ਸੀ।

ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੋਸਤਾਂ 'ਚ ਖਾਸ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਚਲਦੇ ਸਨ — ਜਿਵੇਂ ਰਹਿਮਤ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਮੇਰੀ ਕੁੜੀ ਹੱਸਦੇ-ਹੱਸਦੇ ਪੁੱਛਦੀ, “ਕਾਬੁਲੀਵਾਲੇ! ਓ ਕਾਬੁਲੀਵਾਲੇ! ਤੇਰੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਆ।”

ਰਹਿਮਤ ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੋਂ ਚੰਦਰ-ਬਿੰਦੂ ਜੋੜ ਕੇ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ, “ਹਾਂਥੀ।”

ਭਾਵ ਉਸਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਾਂਥੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਹੱਸਣੀ ਦਾ ਇਹੋ ਢੰਗ ਰਹੱਸਮਈ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ਰਹੱਸ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਡੂੰਘਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਅਰਾਮ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬਾਲਗ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਸਧਾਰਨ ਹਾਸਾ ਵੇਖਕੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ।

ਉਹਨਾਂ 'ਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਵੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਸੀ। ਰਹਿਮਤ ਮਿੰਨੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ, “ਮਿੰਨੀ, ਕੀ ਤੂੰ ਕਦੇ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਂਗੀ!”

ਬੰਗਾਲੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ‘ਸਹੁਰੇ ਘਰ’ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਕੁੱਝ ਆਧੁਨਿਕ ਢੰਗ ਦੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਰਹਿਮਤ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਉਂਦੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਸਵਾਲ ਦਾ ਕੁੱਝ-ਨਾ-ਕੁੱਝ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਣਾ ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ

ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਸੀ, ਉਹ ਮੁੜ ਕੇ ਪੁੱਛਦੀ, “ਤੂੰ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਜਾਵੇਂਗਾ?”

ਰਹਿਮਤ ਕਾਲਪਨਿਕ ਸਹੁਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਖੂਬ ਮੋਟਾ ਮੁੱਕਾ ਵੱਟ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ, “ਮੈਂ ਸਹੁਰੇ ਨੂੰ ਮਾਰੂੰਗਾ।” ਸੁਣ ਕੇ ਮਿੰਨੀ ‘ਸਹੁਰੇ’ ਨਾਂ ਦੇ ਅਣਜਾਣੇ ਜੀਵ ਦੀ ਮਾੜੀ ਹਾਲਤ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਹੱਸਦੀ।

ਸਰਦੀਆਂ ਦਾ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾ ਦਿਨ ਸੀ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ‘ਚ ਰਾਜੇ-ਮਹਾਰਾਜੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਨਿੱਕਲਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਕਲਕੱਤਾ ਛੱਡ ਕੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਖਿਆਲਾਂ ‘ਚ ਮੇਰਾ ਮਨ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਗੇੜੇ ਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਕੋਠੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਹੋਵਾਂ, ਬਾਹਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਲਈ ਮੇਰਾ ਮਨ ਸਦਾ ਬੇਚੈਨ ਰਹਿੰਦਾ। ਵਿਦੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਮੇਰਾ ਮਨ ਭੱਜ ਲੈਂਦਾ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਨਦੀ-ਪਹਾੜ-ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਝੌਂਪੜੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਮਨ ‘ਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰੀ ਅਜ਼ਾਦ ਜੀਵਨ-ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਲਪਨਾ ਵਿੱਚ ਸਾਕਾਰ ਹੋ ਉੱਠਦੀ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਆਕੁਲ ਵਿਅਕਤੀ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪਣਾ ਕੋਨਾ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿੱਕਲਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਨਾਲ ਅਚਾਨਕ ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਸਵੇਰੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਕਮਰੇ ‘ਚ ਮੇਜ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠ ਕੇ ਇਸ ਕਾਬੁਲੀਵਾਲੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਘੁੰਮਣ-ਫਿਰਨ ਦਾ ਮੇਰਾ ਕਾਫ਼ੀ ਕੰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਦੁਰਗਮ, ਲਾਲ-ਰੰਗੀ, ਦੁਖੀ, ਜੰਗਲੀ, ਉੱਚੀ ਪਰਬਤ-ਮਾਲਾ ਵਿਚਕਾਰ ਪਤਲਾ ਰਸਤਾ, ਭਾਰ ਨਾਲ ਲੱਦੇ ਉੱਠਾਂ ਦੀਆਂ ਤੁਰਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ, ਪਰਨਾ ਬੰਨੀਂ ਜਾਂਦਾ ਵਪਾਰੀ, ਰਾਹੀਆਂ ‘ਚੋਂ ਕੋਈ ਉੱਠ ‘ਤੇ ਬੈਠਾ ਕੋਈ ਪੈਦਲ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਭਾਲਾ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਪੁਰਾਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਕਮਕ ਜੜੀ ਬੰਦੂਕ, ਕਾਬੁਲੀ ਸੁਰ ‘ਚ ਟੁੱਟੀ-ਫੁੱਟੀ ਬੰਗਾਲੀ ‘ਚ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹਦੀ ਤਸਵੀਰ ਆ ਜਾਂਦੀ।

ਮਿੰਨੀ ਦੀ ਮਾਂ ਬੜੇ ਸ਼ੱਕੀ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਔਰਤ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲਗਦਾ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਭੱਜੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਧਰਤੀ ਹਰ ਥਾਂ ਚੋਰਾਂ, ਡਾਕੂਆਂ, ਸ਼ਰਾਬੀਆਂ, ਚੀਤੇ, ਸੱਪਾਂ, ਮੱਛਰ, ਕੀੜੇ, ਕਾਕਰੋਚ ਅਤੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਪਈ ਹੈ; ਇੰਨੇ ਦਿਨ (ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ) ਧਰਤੀ ‘ਤੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਹ ਵਹਿਮ ਉਸ ਦੇ ਮਨੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ।

ਰਹਿਮਤ ਕਾਬੁਲੀਵਾਲੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੰਤਾ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ‘ਤੇ ਖਾਸ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸ਼ੱਕ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਦੁਆਰਾ ਹੱਸ ਕੇ ਟਾਲ ਦੇਣ

ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ, “ਕੀ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਬੱਚੇ ਚੋਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ? ਕਾਬੁਲ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੀ ਗੁਲਾਮ ਪ੍ਰਥਾ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਕੀ ਇਹ ਹੱਟੇ-ਕੱਟੇ ਕਾਬੁਲੀ ਲਈ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਿਜਾਣਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ?”

ਮੈਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪਿਆ, ਗੱਲ ਅਸੰਭਵ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਨਾ-ਮੰਨਣਯੋਗ ਹੈ। ਪਰ ਯਕੀਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਾਰਿਆਂ 'ਚ ਇੱਕੋ ਜਿੰਨੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਦੇ ਦਿਲ 'ਚ ਵਹਿਮ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਪਰ, ਮੈਂ ਇਸ ਵਜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਰਹਿਮਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਨਾ ਸਕਿਆ।

ਹਰ ਸਾਲ ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਮਤ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਉਧਾਰ ਵਸੂਲ ਕਰਨ 'ਚ ਬੜਾ ਰੁੱਝਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਦੂਰ-ਦੂਰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਮਿੰਨੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਰੂਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ। ਦੇਖਣ 'ਚ ਸੱਚਮੁੱਚ ਅਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਸਾਜਿਸ਼ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਨਾ ਆ ਸਕਦਾ, ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਦੇਖਦਾ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਹਨੇਰੇ 'ਚ ਕਮਰੇ ਦੇ ਕੋਨੇ 'ਚ ਢਿੱਲਾ ਜਿਹਾ ਕੁੜਤਾ-ਪਜਾਮਾ ਪਾਈ, ਝੋਲੀ ਵਾਲੇ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਦੇਖਣ 'ਤੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਦਿਲ 'ਚ ਸ਼ੱਕ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ, ਜਦੋਂ ਦੇਖਦਾ ਕਿ ਮਿੰਨੀ 'ਕਾਬੁਲੀਵਾਲੇ, ਓ ਕਾਬੁਲੀਵਾਲੇ' ਕਹਿੰਦੀ ਹੱਸਦੀ ਹੋਈ ਭੱਜੀ ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨਾ-ਬਰਾਬਰ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪੁਰਾਣੀ ਆਮ ਗੱਲਬਾਤ ਚੱਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਤਾਂ ਦਿਲ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਗਲਤੀਆਂ ਸੋਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਜ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਠੰਡ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਠੰਡੀ ਸ਼ੀਤ ਹਵਾ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਜੰਗਲੇ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਸਵੇਰ ਦੀ ਧੁੱਪ ਮੇਜ਼ ਹੇਠਾਂ ਦੀ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਲਗਦਾ ਹੈ ਅੱਠ ਵੱਜ ਗਏ ਹੋਣਗੇ, ਸਿਰ 'ਤੇ ਮਫਲਰ ਲਪੇਟੀ ਸਵੇਰ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਸੈਰ ਕਰਕੇ ਘਰ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਰੌਲਾ ਪੈਂਦਾ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਖ ਚੁੱਕ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀ ਰਹਿਮਤ ਨੂੰ ਬੰਨੀ ਲਈ ਆ ਰਹੇ ਸਨ — ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਰਹਿਮਤ ਦੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਕੱਪੜਿਆਂ 'ਤੇ ਲਹੂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲਿੱਬੜਿਆ ਚਾਕੂ ਸੀ। ਮੈਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ?”

ਕੁਝ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ, ਕੁਝ ਰਹਿਮਤ ਤੋਂ ਸੁਣ ਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਇੱਕ ਗੁਆਂਢੀ ਨੇ ਰਾਮਪੁਰੀ ਚਾਦਰ ਲਈ ਰਹਿਮਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਉਧਾਰ ਲਏ ਸਨ — ਉਸ ਨੇ ਝੂਠ ਬੋਲ ਕੇ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਤੋਂ

ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੋਈ ਤਕਰਾਰ ਦੌਰਾਨ ਰਹਿਮਤ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਚਾਕੂ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਰਹਿਮਤ ਉਸ ਝੂਠੇ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗਾਲ਼ਾਂ ਕੱਢ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਮਿੰਨੀ 'ਕਾਬੁਲੀਵਾਲੇ, ਓ ਕਾਬੁਲੀਵਾਲੇ' ਕਹਿੰਦੀ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ।

ਅੱਖ ਝਪਕਦੇ ਹੀ ਰਹਿਮਤ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਚਮਤਕਾਰੀ ਹਾਸੇ ਨਾਲ਼ ਭਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਅੱਜ ਝੋਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਝੋਲੇ ਦੇ ਸਬੰਧ 'ਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਗੱਲਬਾਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ।

ਮਿੰਨੀ ਨੇ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦੇ ਹੀ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਜਾਓਗੇ?”

ਰਹਿਮਤ ਨੇ ਹੱਸ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਉੱਥੇ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।”

ਜਦੋਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਜਵਾਬ ਮਿੰਨੀ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਹੱਥ ਦਿਖਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਸਹੁਰੇ ਨੂੰ ਕੁੱਟਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਕੀ ਕਰਾਂ ਹੱਥ ਬੰਨੇ ਹੋਏ ਨੇ।”

ਜਾਨਲੇਵਾ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ 'ਚ ਰਹਿਮਤ ਨੂੰ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਜੇਲ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਤਕਰੀਬਨ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਘਰੇ ਬੈਠਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਨਿਯਮਤ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਦਿਨ ਕੱਟ ਕਰੇ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਕੈਦੀ ਪਹਾੜੀ ਆਦਮੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਂ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਆਈ।

ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਮਿੰਨੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਸੀ, ਇਹ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਬੇਝਿਜਕ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਨਬੀ ਸਾਇਸ ਨਾਲ਼ ਮਿੱਤਰਤਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਵਧਣ ਲੱਗੀ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਦੋਸਤ ਬਦਲੇ ਸਹੇਲੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ-ਲਿਖਣ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ਼ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਸਤੀ ਤੋੜ ਲਈ ਸੀ।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਸਾਲ ਲੰਘ ਗਏ। ਫਿਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪੱਤਝੜ ਦਾ ਮੌਸਮ ਆਇਆ। ਮੇਰੀ ਮਿੰਨੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਤੈਅ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੂਜਾ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ 'ਚ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਹਾੜੀ

ਆਦਮੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਵੀ ਪਿਤਾ ਘਰੇ ਹਨੇਰਾ ਕਰਕੇ ਪਤੀ ਦੇ ਘਰ ਚਲੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਸਵੇਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੋਹਣਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਮੀਂਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੂਰਜ ਦੀ ਨਵੀਂ ਧੋਤੀ ਧੁੱਪ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਵਿਛਾਏ ਹੋਏ ਨਿਰਮਲ ਸੋਨੇ ਜਿਹਾ ਰੂਪ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਲਕੱਤੇ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤੰਗ ਟੁੱਟੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਵਾਲੇ ਭੀੜੇ ਮਕਾਨਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਇਸ ਧੁੱਪ ਦੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਨੇ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਚਮਕ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਘਰੇ ਰਾਤ ਬੀਤਦੇ-ਬੀਤਦੇ ਹੀ ਸ਼ਹਿਨਾਈ ਵੱਜਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਉਹ ਬੰਸਰੀ ਜਿਵੇਂ ਦਿਲ ਦੇ ਪਿੰਜਰ ਵਿੱਚ ਝਰਨਾਹਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਵੱਜ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਕਰੁਣ ਭੈਰਵੀ ਰਾਗਿਨੀ ਮੇਰੀ ਪੀੜਾਦਾਈ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਿਆਲਾਂ ਦੀ ਧੁੱਪ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦੱਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਮੇਰੀ ਮਿੰਨੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸੀ।

ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਹੀ ਬੜੀ ਭੀੜ ਸੀ, ਲੋਕ ਆ-ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਵਿਹੜੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਾਂਸ ਬੰਨ ਕੇ ਮੰਡਪ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਘਰ ਦੇ ਕਮਰਿਆਂ 'ਚ ਅਤੇ ਵਰਾਂਡਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਰਦੇ ਟੰਗਣ ਦੀਆਂ ਠੱਕ-ਠੱਕ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ; ਕਾਫ਼ੀ ਰੌਲਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਹਿਸਾਬ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿ ਰਹਿਮਤ ਆ ਕੇ ਦੁਆ-ਸਲਾਮ ਕਰਕੇ ਕੋਲ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਹਿਚਾਣ ਹੀ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਨਾ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਝੋਲੀ ਸੀ, ਨਾ ਉਸਦੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹੇ ਲੰਮੇ ਵਾਲ ਸਨ; ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹਦੀ ਦੇਹ 'ਚ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੀ ਖਿੱਚ ਸੀ। ਆਖ਼ਰ ਉਸਦੀ ਹੱਸਣੀ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ।

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਕਿਉਂ ਓਏ ਰਹਿਮਤ, ਕਦੋਂ ਆਇਆ?”

ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਕੱਲ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆਂ।”

ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਖੜਕਾ ਹੋਇਆ। ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਖੂਨੀ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਰਾ ਆਖ਼ਰੀ ਕੰਮ ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਿਲ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਅੱਜ ਦੇ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੇ ਦਿਨ 'ਤੇ ਇਹ ਆਦਮੀ ਇੱਥੋਂ ਚਲਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਸੀ।”

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਘਰ 'ਚ ਇੱਕ ਕੰਮ ਹੈ, ਮੈਂ ਕੰਮ 'ਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਅੱਜ ਤੂੰ ਜਾਹ।”

ਗੱਲ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਖ਼ੀਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਥੋੜਾ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਦੇਖ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਕੀ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮਿੰਨੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ?”

ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ, ਮਿੰਨੀ ਔਜ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਹੋਵੇ; ਮਿੰਨੀ ਔਜ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ 'ਕਾਬੁਲੀਵਾਲੇ, ਓ ਕਾਬੁਲੀਵਾਲੇ' ਕਹਿੰਦੀ ਭੱਜੀ ਆਵੇਗੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਹ ਅਤਿਅੰਤ ਉਤਸ਼ਾਹਪੂਰਨ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਹਾਸੇ ਮਜ਼ਾਕ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਪੁਰਾਣੀ ਦੋਸਤੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੋਸਤ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੇ ਇੱਕ ਡੱਬਾ ਅੰਗੂਰ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟੇ ਕਿਸ਼ਮਿਸ਼ ਤੇ ਬਦਾਮ ਲਿਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਉਹ ਝੋਲੀ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਔਜ ਘਰ 'ਚ ਕੰਮ ਹੈ, ਔਜ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।”

ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਕੁੱਝ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ। ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਖੜ੍ਹੇ-ਖੜ੍ਹੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਸਖ਼ਤ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਫਿਰ 'ਸਲਾਮ ਜਨਾਬ' ਕਹਿ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ 'ਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਇੱਕ ਪੀੜਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ। ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਵਾਂ, ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਹੀ ਵਾਪਸ ਤੁਰਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨੇੜੇ ਆ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਇਹ ਅੰਗੂਰ ਤੇ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਕਿਸ਼ਮਿਸ਼-ਬਦਾਮ ਮੁੰਨੀ ਲਈ ਲਿਆਇਆ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਦੇ ਦਿਓ।”

ਉਹ ਲੈ ਕੇ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲਿਆ। ਬੋਲਿਆ, “ਤੁਹਾਡੀ ਬੜੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਸਦਾ ਯਾਦ ਰਹੇਗੀ — ਮੈਨੂੰ ਪੈਸੇ ਨਾ ਦਿਓ। ਜਨਾਬ, ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੇ ਇੱਕ ਧੀ ਹੈ ਉੱਝ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਵੀ ਇੱਕ ਧੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਹੀ ਚਿਹਰਾ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਡੀ ਮੁੰਨੀ ਲਈ ਥੋੜੇ-ਬਹੁਤ ਮੇਵੇ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਸੌਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ।”

ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਢਿੱਲੇ-ਢਾਲੇ ਕੁੜਤੇ 'ਚ ਹੱਥ ਪਾ ਕੇ ਛਾਤੀ ਕੋਲੋਂ ਮੈਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਤਹਿ ਖੋਲ ਕੇ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ।

ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੰਨੇ ਹੱਥ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸੀ। ਫੋਟੋ ਨਹੀਂ, ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ ਨਹੀਂ, ਹੱਥਾਂ 'ਤੇ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਕਾਲਖ ਲਾ ਕੇ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਉਸਦੀ ਛਾਪ ਲੈ ਲਈ ਗਈ ਸੀ। ਧੀ ਦੇ ਇਸ ਯਾਦਗਾਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਈ ਰਹਿਮਤ ਹਰ ਸਾਲ ਕਲਕੱਤੇ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਮੇਵੇ ਵੇਚਣ ਆਉਂਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਕੋਮਲ ਨੰਨ੍ਹੇ ਹੱਥ ਦੀ ਛੋਹ ਹੀ ਉਸਦੇ ਵੱਡੇ ਸਰੀਰ 'ਚ ਖੂਨ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇ।

ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਪਾਣੀ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਇੱਕ ਕਾਬੁਲੀ-ਮੇਵੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਸੰਭਾਂਤਵੰਸ਼ੀ ਬੰਗਾਲੀ — ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਜੋ ਉਹ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਉਹ ਵੀ ਪਿਓ ਹੈ, ਮੈਂ ਵੀ ਪਿਓ ਹਾਂ। ਉਸਦੀ ਪਰਬਤ ਵਾਸੀ ਨੰਨੀ ਪਹਾੜੀ ਕੁੜੀ ਦੀ ਉਸ ਹੱਥ

ਛਾਪ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਿੰਨੀ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਤੁਰੰਤ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਬੁਲਾਇਆ। ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਲਾਲ ਜੋੜਾ ਪਹਿਨੀ, ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਚੰਦਨ ਲਾਈ, ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਜੋੜੇ ਵਿੱਚ ਮਿੰਨੀ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ।

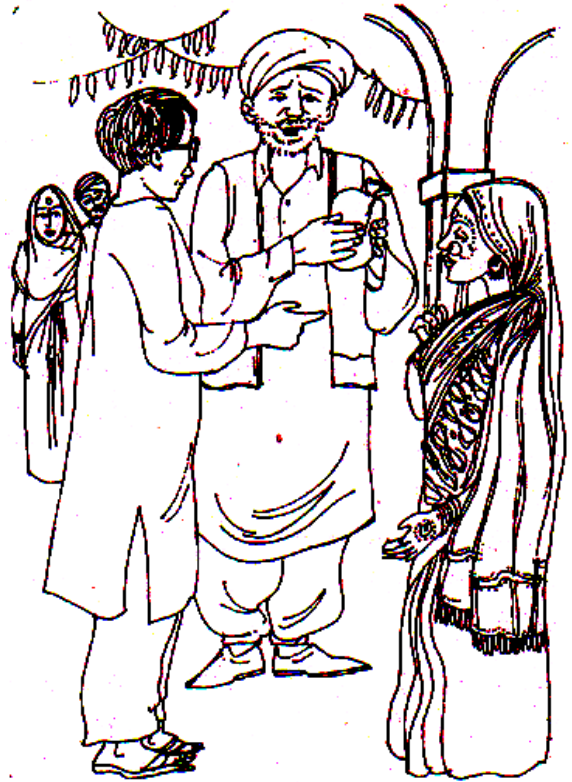
ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕਾਬੁਲੀਵਾਲਾ ਕੰਬ ਗਿਆ, ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਅੰਤ ਹੱਸ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਮਿੰਨੀ, ਤੂੰ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਜਾਵੇਂਗੀ।”

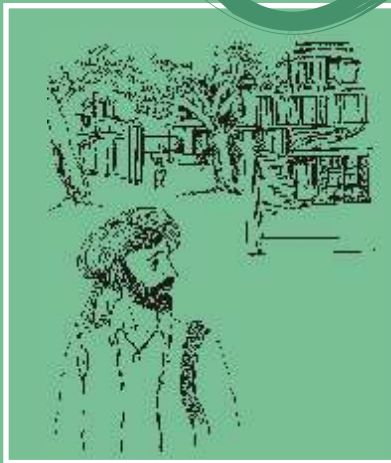
ਮਿੰਨੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਮਝਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦੇ ਸਕੀ — ਰਹਿਮਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋ ਕੇ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਕੇ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਕਾਬੁਲੀਵਾਲੇ ਨਾਲ ਮਿੰਨੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਦਿਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮਿੰਨੀ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ ਰਹਿਮਤ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਅਚਾਨਕ ਉਸਦੀ ਸਮਝ 'ਚ ਸਾਫ਼ ਆ ਗਿਆ, ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਉਸਦੀ ਧੀ ਵੀ ਏਨੀ ਵੱਡੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ। ਇੰਨਾ ਅੱਠਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ 'ਤੇ ਕੀ ਬੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ; ਇਹ ਵੀ ਭਲਾਂ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਸਵੇਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ 'ਚ ਸ਼ਹਿਨਾਈ ਵੱਜਣ ਲੱਗੀ, ਰਹਿਮਤ ਕਲਕੱਤੇ ਦੀ ਕਿਸੇ ਗਲੀ 'ਚ ਬੈਠ ਕੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਹਾੜ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ।

ਮੈਂ ਇੱਕ ਨੋਟ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਰਹਿਮਤ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਕੁੜੀ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਜਾਹ; ਤੇਰਾ ਮਿੱਠਾ ਮਿਲਾਪ ਮੇਰੀ ਮਿੰਨੀ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰੇ।”

ਇੰਨਾ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਦਾਨ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਹਿਸਾਬ 'ਚੋਂ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕੱਢ ਦੇਣੇ ਪਏ। ਜਿਵੇਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ, ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਉਵੇਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੀ। ਫੌਜੀ ਬੈਂਡ ਵੀ ਨਾ ਆ ਸਕਿਆ। ਅੰਤ 'ਚ ਔਰਤਾਂ ਬੜੀਆਂ ਨਰਾਜ਼ ਹੋਈਆਂ ਪਰ ਚੰਗੇ ਭਾਗੀਂ ਮੇਰਾ ਇਹ ਸੁਭ ਸਮਾਗਮ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ।

ਅਨੁਚਾਰਾ ਦੱਸਟ
ਲਖਨਊ